

УДК 343.971

Дмитро Бочарніков,

канд. юрид. наук, доцент,

Віталій Радзівський,

канд. культурології, доцент

Київського національного університету культури і мистецтв

СУБКУЛЬТУРА АНОМІЇ У ВИМІРІ СУБКУЛЬТУРОЛОГІЇ: правовий контекст

У статті досліджуються питання кримінальної субкультури в юридичному та культурно-історичному аспектах, розглядаються проблеми, пов'язані з субкультурою злочинців, питання вивчення субкультури злочинців, контркультури, антикультури у контексті субкультурології.

Ключові слова: субкультура, субкультура аномії, злочин, культура, історія, культурологія, кримінологія, право.

У науковому дискурсі сучасної юридичної науки особливе місце посідає проблема кримінальної субкультури аномії та її співвідношення з іншими явищами культури. Субкультура аномії, як правило, розглядалася як своєрідне автономне явище, іноді у контексті вивчення різних проблем та аспектів боротьби із злочинністю (профілактика, причини й умови поширення злочинності тощо). У вимірі субкультурології субкультура аномії у юридичному контексті комплексно, всебічно, ґрунтовно й об'єктивно поки що не розглядалася. Щоправда, були спроби частково провести подібні аналізи (В. Анісімов, Ю. Антонян, О. Багреєва, О. Старков, В. Радзівський та інші), коли науковці намагалися показати проблему субкультури аномії як одну із складових величезного масиву субкультур [1–9].

Мета цієї статті – констатувати наявність важливого місця й унікального значення субкультури аномії у контексті субкультурології, осмислення феномена цього явища з позицій юридичної науки.

У науковому дискурсі не тільки юриспруденції (зокрема, історії та теорії права, кримінології, філософії права), а й культурології, соціології, філософії й історії особливе місце посідає проблема аналізу субкультури аномії. Аномія – це беззаконня, безлад, відсутність соціального порядку (композиція з запереченням грец. α - і $\nu\omicron\mu\omicron\zeta$ – закон, правопо-

рядок). Аномія як багатогранне, багатовимірне та багатоаспектне явище викликає інтерес у різних сферах наукового знання (юриспруденція, філософія, культурологія, соціологія тощо). Не випадково виникають спроби міждисциплінарного аналізу беззаконних (не лише суто кримінальних чи протиправних, а значно ширше – аморальних і антикультурних) явищ. Тому постає актуальна проблема дослідження та протидії аномії й її носіям, значна частина яких і формує субкультуру аномії. У зв'язку з осмисленням цих тенденцій і процесів постають нові напрями, зокрема, кримінокультурологія у О. Старкова [7], «девіантна субкультурологія» у О. Змановської [2], аномієлогія [4; 5], комплексна субкультурологія [4; 5] тощо.

Субкультуру аномії вивчало чимало відомих науковців, переважно юристів. Серед них, зокрема, Ю. Александров, В. Анісімов, Ю. Антонян, О. Багреєва, Ю. Блохін, А. Бронніков, Д. Виговський, Д. Донських, В. Дрьомін, Ю. Дубягін, І. Карпец, О. Костенко, В. Пирожков, В. Радзівський, О. Старков, Ф. Сундуков, В. Тулегенов, Г. Хохряков, М. Шакур'янова, В. Шемякіна, В. Шакур та інші.

Для аналізу місця субкультури аномії у вітчизняній юриспруденції існує ще значне поле для подальших її досліджень, адже субкультурологічна тематика є однією з найбільш популярних у сучасній гуманітаристиці. Тема субкультур у науковому дискурсі останніх років є однією з провідних, а тому ми звертаємось до субкультури аномії у

субкультурологічному вимірі та правовому контексті.

Аналіз досліджень відомих учених, які є фахівцями саме з питань субкультур (А. Абдуллін, А. Багаутдінов, С. Борисов, С. Бородіна, Н. Боженкова, В. Волков, В. Громов, Л. Духова, П. Забелін, В. Зєбзєєва, М. Іонцева, О. Круглов, С. Левікова, Р. Михайлова, К. Морозов, Л. Мосієнко, І. Обросов, В. Пирожков, К. Романов, О. Ростокинський, І. Санніков, А. Соловійова, Н. Тищенко, П. Черносвіттов, Л. Шабанов, О. Шевелев, Ю. Чернецький та інші) та праць інших відомих дослідників субкультур (П. Артьомов, Г. Белоусова, Т. Борзова, А. Братухін, О. Варфоломеєва, Ю. Волкова, В. Воронова, М. Гогусєва, В. Гусєв, Ю. Давидов, В. Данченко, Н. Єрохіна, С. Зєвєв, В. Зєбзєєва, С. Іконнікова, Л. Іонін, І. Клявіна, А. Ковалева, Н. Кудінова, С. Кудряшов, О. Кузнєцова, В. Кухар, В. Левічева, Я. Левчук, Т. Лещенко, Д. Ліхачєв, В. Луков, В. Маргун, Л. Мельнікова, О. Мельников, Н. Москвіна, О. Науменко, А. Мудрик, О. Омєльченко, З. Орлова, Ю. Осокін, О. Павлова, Д. Писарєвська, С. Родіонов, І. Роднянська, Н. Саркітов, Т. Сєрежко, І. Сімонова, З. Сикєвич, М. Слюсарєвський, І. Смирнов, К. Соколов, О. Старков, В. Судаков, В. Тулегєнов, В. Філянова, А. Флієр, К. Хоружєнко, Ю. Черкасова, В. Чернишенко, В. Шемякіна, Л. Шабанов, В. Ядов, С. Ярошенко та інші) переконливо свідчить, що проблема субкультур, а також важливої їх складової – провідних резонансних субкультур і векторів їх розвитку, залишається однією з найбільш актуальних та важливих у полі новітніх гуманітарних досліджень.

Основні питання з теорії й історії субкультур в Україні вивчаються у контексті українських реалій завдяки вдосконаленню, поглибленню та поглибленню концептуальних положень фундаментальних робіт видатних попередників як західних (Ч. Рейча, Т. Роззака, Д. Райзмен, Ф. Дєвіса, Т. Беннета, Ф. Коєна, Р. Парка, Т. Кітвуд, А. Коєна, Р. Мертона, Дж. М. Йінгера, Г. Маркузе, У. Уайта, Ф. Трєшєра, А. МакРоббі, А. Матза, Х. Бєккєра, А. Грамши, Дж. Фєйна, Д. Балона, Д. Марслєнда, Е. Тоффлєра, К. Гріффіна, Г. Рємафєди, С. Рєдхєда, С. Фріга, М. Физєрстоуна й інших), так і вчених СНД (О. Білєцької, О. Божок, О. Джужа, Л. Горєнко, А. Гофмана, П. Гурєвича, В. Зєбзєєвої, С. Іконнікової, С. Катаєва, І. Кона, В. Кухар, І. Кучмаєва, В. Лісовського, В. Лукова, С. Матвєєва, А. Мудрика, В. Пирожкова, І. Полонського, І. Ріпуна, З. Сикєвич, О. Старкова, М. Слюсарєвського, К. Соколова, В. Фадєєва, А. Флієра, Н. Хрєнова, М. Шибєєва, Т. Щєпанської й інших).

Уперше термін «субкультурологія» запропонувала у 2006 р. О. Змановська [2]. Вона,

звертаючись до юридичного понятійно-категоріального апарату, намагалася розглядати «девіантну субкультурологію» як розділ девіантології, який вивчає маргінальні угруповання та субкультури [2]. О. Змановська, не наводячи ґрунтовних пояснень субкультурології, аналізувала переважно проблеми соціальної аномії. Проте цей плідний підхід, який тяжів до юридичної психології радянського зразка, є відносно вузьким. Справа у тому, що в колишньому СРСР субкультури досить часто розглядались як прояви девіантності, але у сучасному (значною мірою постмодерному) світі субкультури (у тому числі професійні, творчі тощо) – просто виразники культурної особливості й окремішності, а тому субкультурологія виходить за межі аномії, перетинаючи межі делінквентності та девіантності, отримуючи нові обрії й реінтерпритації.

О. Змановська сприяла не лише розбудові психологічної культурології, а й інтеграції наукового трикутника (юриспруденція–психологія–культурологія). Її пропозиції багато в чому перетинаються не лише з культурологічною субкультурологією. Значний крок у цьому напрямі зробив відомий юрист О. Старков. Значна частина розробок з «кримінокультурології» у О. Старкова не лише відносяться до проблем аномії, а й закладають підвалини до низки галузей правової субкультурології. У той самий час слід констатувати, що в Україні, незважаючи на сотні досліджень із різних субкультур (у тому числі з кримінальних, делінквентних тощо), термін «субкультурологія» тривалий час не набував широкого наукового обігу [4, с. 40–180]. Одним із пояснень цього є різноманітність, безсистемність, строкатість досліджень різних субкультур із відсутністю комплексних, узагальнюючих праць не лише з їх типологізації та класифікації, а й з поєднання, об'єднання та спільного (субкультурного) осмислення. Замість окремого наукового напрямку (субкультурології) в Україні тривалий час домінувало вивчення розрізаних наборів (вікових, професійних, кримінальних тощо) субкультур. Через це формувалося субкультурознавство як недосконала модель суміші субкультур (без глибокого, ґрунтового, всебічного, послідовного й об'єктивного вивчення) з домінуванням їх описовості. Наступним кроком (який значною мірою був опрацьований у США і Європі ще наприкінці ХХ ст.) стала спроба зародження своєрідних субкультурографії (сукупність цілеспрямованих досліджень наукової літератури з проблем субкультур без завершеного методологічного рівня), субкультуропроедектики (своєрідне попередньо та невиправдано поверхове навчання як своєрідне щеплення проти імовірних загроз деструктивних субкультур), субкультуро-

кратії (як питання влади цінностей і стереотипів субкультур над їх носіями) та деонтології субкультур (як проблеми моралі та моральності у сферах буття різних носіїв субкультур). З часом загальний розвиток досліджень субкультур поставив питання про необхідність не безсистемного та хаотичного, а логічного та комплексного вивчення субкультур у їх цілісності, а тому тема субкультурології як напрям наукових знань постала на якісно новому рівні. Субкультурологія постала не як чергова метанарративна теорія чи дихотомія (субкультура – культура), а як певна беззаперечна константа [4]. Субкультурознавство є великим різноінгредієнтним матеріалом, а субкультурологія стає короваєм чи тортом, які виникають із цього інгредієнта. Через субкультури відбувається активна взаємодія та взаємне відторгнення, співпраця та співставлення.

Субкультура аномії лише у культурологічному аспекті та лише побіжно розглядалась у контексті субкультурології [2–6], а тому при аналізі її місця у правознавстві існує ще значне поле для подальших досліджень.

В Україні у теорії права, як і теорії культури, а ширше – у юриспруденції та культурології, важливе місце має зайняти, зокрема, субкультурознавство (як набір матеріалів про субкультури) та субкультурологія (як напрям комплексного, інтегративного вивчення субкультур). Це тим логічніше, що на тему субкультур писали сотні дослідників лише на теренах СНД, захищалися десятки дисертацій, у тому числі докторські. Проблема аналізу питань окремих субкультур висвітлюється російськими дослідниками у десятки разів частіше, ніж українськими (досить простий і наочний приклад – праці з субкультури аномії) [2–7]. При цьому найбільший резонанс і негативну популярність має саме субкультура аномії, яка, за нашими спостереженнями та спостереженнями, у субкультурному полі України суттєво перевищує інтерес до інших субкультур.

Для усвідомлення субкультури аномії у вимірі субкультурології в юридичному контексті важливо всебічно проаналізувати сам концепт «субкультура аномії» у його різноманітних квазіправових забарвленнях, починаючи від деформації правосвідомості та закінчуючи неадекватною діяльністю, проти-правною поведінкою. Субкультура аномії – це вияв деструкції та дегенерації (відносно культури та культуротворчих субкультур).

Важливими стали навіть субкультурні пам'ять, простір і активність, різноманітні субкультурні практики, більше того – концептуалізація субкультур.

За концептуалізації субкультур можливим є й їх знаковий поділ на внутрішні та зов-

нішні. Ще логічно поділити їх на основі таких ознак, як резонансність, нонконформізм (Н. Аксютенко, О. Сова), екстернальність (О. Власова, М. Гугуєва, А. Мильнікова й інші), маргінальність, грегальність, фреральність, ломінальність (відкидаючи форми та норми, активно створює нові) тощо. Екстраполяція класифікації субкультур на демократичні та недемократичні (тоталітарні, авторитарні, вождистські тощо) важлива для тих суспільств, де починають домінувати такі небезпечні прояви, як екстремізм, ксенофобія, аномія (беззаконня), аморальність, маргінальність, фанатизм, войовнича національна й інша нетерпимість, антисемітизм, жорстокість і ультрарадикалізм, а в умовах України – українофобія, відсутність конструктивного україноцентризму та зневага до найкращих надбань нашого права, державотворення і традиційної культури.

Доба невдалої спроби побудови комунізму як нової своєрідної Вавилонської башти завершилася, залишивши свій відбиток на багатьох соціальних, у тому числі юридичних, рефлексіях. Частина з них може розглядатись у контексті аномії (викривлені уявлення про приватну власність, заангажовані моделі «класової», «партійної» й іншої моралі, деформовані соціальні стереотипи, паразитування на приватних та іноді державних інтересах тощо). Проблема комуністичної аномії відійшла у минуле, у нових українських реаліях постала тема сепаратизму як деструкції. Не вдаючись у це доволі розроблене поняття віднесемо його до сфери беззаконня, а його активних носіїв до одного з проявів субкультури аномії.

Сепаратизм у ХХІ ст. – це не лише українська проблема, а значна європейська та всесвітня реальність, яка негативно впливає на державні, правові та культурні системи, руйнуючи їх єдність та узгодженість. У тривіальній, а не правовій свідомості термін «сепаратист» іноді отримує викривлене розуміння (наприклад, оригінальні за викладом, цікаві за формою, але часто негативні за змістом твори О. Бузини та його власна постать як субкультурного діяча).

Якщо одним виявом субкультури аномії можуть бути окремі вислови О. Бузини, це не виправдовує інші крайнощі його опонентів. Ми маємо будувати велику, неподільну, єдину, соборну, європейську Україну, де пануватимуть демократія, гласність, плюралізм, загальнолюдські права та свободи. Проблема квазісепаратизму заслуговує на окреме глибоке дослідження. Має бути справжнє народне багатоголосся й інтелектуальне різноманіття, гласність і демократія повинні мати абсолютний пріоритет, а найвищою соціальною цінністю, як це і зазначено у Конституції України, повинна бути людина.

Патріотизм слід запроваджувати навіть на побутовому рівні. Так, гідною є думка про те, що на будь-якому святковому заході доцільно піднімати другий тост за нашу рідну, щирі до доброзичливу Батьківщину, за нашу рідну неньку, за Україну. Якщо на відзначенні якоїсь події (весілля, день народження тощо) перший тост треба піднімати за винуватців (молодят, імениника тощо), а третій тост традиційно піднімають за жінок, відповідно другий тост треба проголошувати за нашу Вітчизну. Треба любов, шана і повага до нашої славної України, до нашої нації.

Сьогодні, у добу складних випробувань цілком правильно звучить гасло «Україна понад усе», а з часом, після стабілізації та розквіту в центрі має стати людина. Проте патріотизм є і завжди буде потрібним. Нелюбов, неповага, навіть несприйняття та байдужість до українських традицій, цінностей, звичаїв, мови тощо (ширше до – України, української культури, до нашого правового поля) мають бути не просто свідченням належності до маргіналітету і до субкультури аномії, але їй повинні будуть викликати у нашого народу загальну огиду, відразу, несприйняття. Патріотизм має стати нормою життя. Носії різних субкультур не повинні мати неукраїнські (а тим більше антиукраїнські) відтинки, патріотизм – це основа національної ідеї, державної доктрини, нової парадигми українського розвитку. Це важливо навіть для захисту субкультурних прав.

Для всіх мають однаково звучати слова Президента України П. Порошенка, які були представлені на бігбордах з нагоди Дня Незалежності: «З нами правда! За нами перемога!». Це не заважає тому, що у субкультурології на зміну модерністської концепції централізму субкультурного ядра з ієрархією цінностей приходить «розмита» децентралізована постмодерністська концепція, де сполучною основою стають фундамент, частково стрижень, платформа, площадка, каркас. Дж. Катц порівнював молодіжні угруповання з «мінінаціями». Нові субкультури як «нації» (чи «неонації») є скоріше деструкцією, яка має мати й правове осмислення. Неологізми, «фенізація» та подібні негативні тенденції вже призвели до того, що «сленг перестав бути молодіжним», а «беспредел – воровським». Тому не дивно, що субкультура розглядається І. Клявіною як амортизатор, трамплін, як «тільки оболонка» культури, але не власне як культура, подібно до того як субтропіки – ще не тропіки, а субарктика – ще не Арктика [4].

Аномійні субкультури як лемінальні чи маргінальні явища знаходяться на узбіччі субкультурного поля, виконуючи роль доповнень і додатків.

Концепція соціальних траєкторій А. Ковальової може бути трансформована у концепції культурних і субкультурних траєкторій. Різні підробки – це аномія, у тому числі й антикультурні замах на право, правду, культуру і мораль. Знаковим для аномії стає і те, що тіло видозмінюється не лише з естетичними чи медичними цілями, а й, наприклад, з кримінальними (грим чи інші конспіративні засоби – накладні плечі, вії, пастиж тощо). Кримінальні відозміни тіл (тату, перуки тощо) стають складовою кримінальної субкультури, виявом аномії.

Субкультура аномії трансформується під впливом багатьох чинників. Змінюється та вдосконалюється законодавство, сутність і форми, до яких іноді звикали сторіччями, також зазнають нововведень.

Потребують досліджень загальнотеоретичні аспекти вивчення й аналізу субкультури аномії. Так, доречно запропонувати підходи (гносеологічний, аксіологічний, онтологічний, етимологічний тощо) та напрями (кримінологічний, культурологічний, психологічний, педагогічний, соціологічний, біологічний тощо) вивчення цієї субкультури. Ці напрями не можна плутати з загальновідомими теоріями (біологічними, психологічними, соціологічними, культурологічними тощо), які пропонують свої пояснення та причини виникнення аномійної поведінки.

Субкультура аномії у контексті субкультурології за своєю природою, характером, принципами, функціями, передусім предметом і методом регулювання, має юридичний контекст. Хоча, безумовно, вона може розглядатися не лише з позицій юриспруденції, а тим більше не тільки у контексті кримінології. Так, в юриспруденції субкультура аномії викликає інтерес у фахівців з теорії права, кримінального права, кримінально-процесуального права, цивільного права, прокурорського нагляду, кримінології, криміналістики тощо. Спеціалісти з філософії, етики, естетики, філософії, релігієзнавства, логіки, психології (згадаємо кримінальну, соціальну, юридичну, клінічну й інші галузі психології, які небайдужі до кримінальної субкультури) час від часу звертаються до проблем, пов'язаних із девіантними субкультурами. Потрібно урізноманітнювати й запроваджувати нові методи, способи та форми боротьби задля зменшення впливу субкультури аномії.

Субкультура аномії має внутрішні родові та видові характеристики. Так, кримінальна субкультура аномії та позакримінальна субкультура аномії як реальність стосуються і законослухняних громадян. Один із методів профілактики кримінальної субкультури – звернення до традиційної духовності, до культури, традиції та віри наших батьків, дідів і прадідів.

Висновки

Проведений аналіз свідчить про те, що потреба в розробленні та поданні законодавчих ініціатив, а у подальшому внесенні змін в українське законодавство, враховуючи специфіку та розвиток субкультури аномії. Для цього потрібно імплементувати і закордонний досвід.

Заслужують на увагу і юридичні наслідки та кримінологічні особливості, пов'язані, зокрема, з сумною тенденцією пропагування деякими засобами масової інформації деструктивних ідеалів і норм цієї квазібазової субкультури.

Таким чином, осмислення небезпеки багатовекторності субкультури аномії як суспільної реальності, її єдності та різноманітності є потребою сучасності. Комплексне та системне, об'єктивне, всебічне, ґрунтовне наукове дослідження субкультури аномії, передусім її кримінологічне, історичне, культурологічне осмислення, вивчення її сутності та змісту, профілактика й протидія субкультурі аномії мають стати надійною запорукою поліпшення криміногенної ситуації в нашій соборній, неподільній, європейській,

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015 р.

In the paper some issues of criminal subculture are analyzed in the legal, the historical and cultural aspects. In particular, are described the problems which are connected with criminals' subculturein, the questions of analyze the criminals' subculturein, contraculture, anticulture in the context of the subculturology.

В статье исследуются вопросы криминальной субкультуры в юридическом и культурно-историческом аспектах, рассматриваются проблемы, связанные с субкультурой преступников, вопросы изучения субкультуры преступников, контркультуры, антикультуры в контексте субкультурологии.

правовій, незалежній, молодій українській державі. Жорстке обмеження субкультури беззаконня та зменшення аномії як суспільної реальності сприятиме зміцненню законності та правопорядку, дисципліни та гуманізму.

Список використаних джерел

1. *Бочарніков Д. І.* Суспільний та державний лад Київської Русі в історичній спадщині М. Грушевського: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1999. – 184 с.
2. *Змановская Е. В.* Психология девиантного поведения (структурно-динамический подход): дис. ... д-ра психол. наук. – СПб., 2006. – 450 с.
3. *Пирожков В. Ф.* Криминальная психология. – М., 2011. – 704 с.
4. *Радзівський В. О.* Базові резонансні субкультури сучасної України. – К., 2014. – 664 с.
5. *Радзівський В. О.* Нотатки з субкультури аномії. – К., 2012. – 368 с.
6. *Радзівський В. О.* Фітокультура та антианомія як елемент субкультури в ритуалах Середньовічної Русі: нотатки до фітокультурології та юридикокультурології. – К., 2011. – 228 с.
7. *Старков О. В.* Криминальная субкультура. – М., 2010. – 240 с.
8. *Хохряков Г. Ф.* Парадоксы тюрьмы. – М., 1991. – 224 с.
9. *Шакун В. І.* Суспільство і злочинність. – К., 2003. – 784 с.

